

Fatma Aliye'nin Oryantalizme Reddiyesi ve Avrupa'daki Yankısı: Marie Dronsart'ın *Nisvân-ı İslam* Kitiği

Fatma Aliye's Rejection of Orientalism and Its Repercussion in Europe: Marie Dronsart's
Critique of *Nisvân-ı İslam*

Prof. Dr.

Zekeriya Kuşun

Fatih Sultan Mehmet
Vakıf Üniversitesi
Türkiye

Fatma Kurt

Doktora Öğrencisi
Fatih Sultan Mehmet
Vakıf Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türkiye

Araştırma Makalesi

Research Article

Geliş : 30.10.2025

Kabul : 25.02.2026

Yayın : 30.06.2026

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Abstract

Contrary to widespread assumptions, the Ottoman press experienced significant development during the reign of Sultan Abdülhamid II, evidenced by the proliferation of newspapers and journals and the establishment of new printing houses, with the palace providing direct financial and institutional support. Within this framework, the Sultan also encouraged Ottoman women to engage in journalism and literary production. *Nisvân-ı İslam* (1892), authored by Fatma Aliye Hanım, daughter of the statesman Ahmet Cevdet Paşa, was translated into French and sent to the Chicago World's Fair in 1893, reaching an international readership. Conceived as a comprehensive response and apologetic defense against Orientalist discourses targeting Muslim women and Islamic belief, the work addresses issues such as harem, concubinage, polygamy, and inheritance from the perspective of Islamic law and Eastern civilization. It attracted considerable attention among Western intellectuals, some of whom traveled to Istanbul to meet Fatma Aliye in person; one of its most extensive critiques was composed in France several years after its publication, yet has received limited scholarly attention to date.

Methodologically, this article employs discourse analysis grounded in Edward Said's conceptualization of Orientalism to examine the 1898 article "Les Musulmanes Contemporaines", in which the French Orientalist Marie Dronsart critically engaged with *Nisvân-ı İslam*. The analysis distinguishes critique that engages historical context from Orientalist discourse that flattens it and applies this distinction to Dronsart's text. The article argues that, in this largely overlooked text, Dronsart interpreted Fatma Aliye's arguments through a Eurocentric framework, acknowledging certain strengths while remaining constrained by nineteenth-century Orientalist assumptions regarding Eastern and Muslim women, thereby exposing tensions and convergences between East and West without advancing a normative judgment.

The findings show that Dronsart largely converges with Fatma Aliye on questions of education, property rights, and divorce, and even reframes the harem as a space of female agency rather than confinement. On polygamy and concubinage, however, Dronsart diverges from Fatma Aliye, privileging an individual, sentimental Orientalist-feminist framing over the legal and social argument Fatma Aliye advances. The study concludes that Dronsart's feminist sensibility, however genuine, remains produced from within an Orientalist discursive framework that positions Europe as the normative reference point. By foregrounding this neglected source, the study contributes to the literature on Fatma Aliye's reception in Europe and on the intersection of Orientalism and feminist discourse in late nineteenth-century cross-cultural exchange.

Keywords: Marie Dronsart, Fatma Aliye Hanım, Orientalism, Ottoman Women, Islamic law.

Giriş

Oryantalizm, en temel tanımıyla, Şark hakkında yazan, ders veren veya Şark'ı araştıran kişinin yaptığı iştir. E. Said'in tanımına göre Şarkiyat yani oryantalizm, çoğu zaman Batı ile Doğu arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir. Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, imparatorluk yöneticilerinin olduğu kalabalık yazar topluluğunu oluşturan oryantalistler, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saymıştır.¹ Bir söyleme göre oryantalizmin tarihi, Osmanlı'nın Doğu'yu temsil etmeye başladığı İstanbul'un fethi ile başlamıştır. İlk oryantalistler de Bizans'tan Avrupa'ya göç eden bilginlerdir. Osmanlı artık Doğu medeniyetinin merkezi olarak kabul edilmiştir ve tabi olarak oryantalizmin konusu olmuştur.²

Bir düşünce biçimi olan Avrupa ve Asya arasındaki tarihi, kültürel ilişkileri inceleyen oryantalizm; 19. yüzyıldan itibaren Doğu kültür ve geleneklerini inceleyen bir disiplin olarak gelişmiştir. Doğu toplumlarının dili, tarihi, coğrafyası gibi alanlarda bilgi sahibi olanlar ve Doğu ressamı için "oryantalist/şarkiyatçı" tabiri kullanılmıştır. Ancak oryantalizm yalnızca Doğu hakkında bilgi edinme aracı olmaktan çıkmış, çalışma sahasını Hristiyanlığın propagandası ve sömürgeciliğin bir aparatı haline getirmiştir.³ Nitekim Cemil Meriç de Şarkiyatçılığı sömürgeciliğin keşif kolu olarak tanımlamıştır.⁴

Doğu'ya seyahat eden gezginler oryantalist edebiyatı beslemişlerdir. Doğu'nun eksiksiz tanımlanabilmesi için kendileri için anlaşılabilir olanı inşa etme yolunu seçmişlerdir. Bunu da kendi düşünce dünyalarındaki imgelerle, Doğu'yu tanımlayarak, nesneleştirerek yani ötekileştirerek yapmışlardır.⁵ Sübjektif yaklaşımlarla ve hayali tasvirlerle yazılan bu metinler, kimi zaman doğrudan kimi zaman örtük bir ötekileştirme dilinin doğmasına neden olmuştur. Çoğu zaman yeni dil ile tanımlanan Doğu ve İslam, gizemi ortadan kaldırılamayan, *haremler* kavramı etrafında şekillenmiştir. E. Said'e göre Avrupa'nın *ötekinin* üzerinde kurmak istediği üstünlükteki ısrarı, barbarlık, ıskellik ve uygarlık gibi bir dizi imge ve kavramlarla inşa edilmiştir.⁶ *Harem*⁷ kavramı da Avrupa'nın yadırgadığı tüm farklılıkların hapsedildiği bir kavram olarak bu ötekileştirmeye hizmet etmiştir.

Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda artan bu yayınlar Doğu ülkelerinde pek çok kadının evrensel kabul edilen birçok haktan mahrum bırakıldıklarını ileri sürmüştür. Tecrübesiz ve kendisinden öncekilerden beslenen birçok gezgin, kadınların köle olarak erkeklere satıldığını anlatan hikâyeler kaleme almışlardır. Bu yanlış harem algısı, ancak hareme girebilen açık fikirli sınırlı sayıdaki

¹ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık, Batı'nın Anlayışları*, çev. Berna Yıldırım (İstanbul: Metis Yayınları, 2022), 12.

² Zekeriya Kurşun, "Oryantalistlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul: Üç Oryantalistin Gözünde Doğu / İstanbul as a Meeting Point of Orientalism and Orientalists", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Ekim 2015): 143.

³ Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 428-437.

⁴ Cemil Meriç, "Dilimizin En Önemli Lügatnuvisi Redhouse", *Türk Edebiyatı Dergisi* 100 (Şubat 1982): 4.

⁵ Ümit Kılıç, "Oryantalizm ve Doğu", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 12/60 (2021): 18.

⁶ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 147.

⁷ Harem, Arapçada korunan, yasak olan ve kutsal sayılan yer anlamına gelir. Harem kavramı ile kastedilen bir ailenin özel yaşamı ve bu yaşam alanında yaşayan kadınlardır. Bk. Betül İpşirli Arçık, "Harem-i Hümayun". *Türk Maarif Ansiklopedisi*, erişim: 26.10.2025, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/harem-i-humayun/#yazar-1>. Dolayısıyla bu çalışmalarda zikredilen sarayın haremi değil, Müslümanların evlerinde kadınlara ayrılmış yaşam alanıdır.

kadın yazarlar tarafından zayıflatılabilmektedir.⁸ Buna rağmen, *Lady Montagu*'dan (1689-1762)⁹ itibaren haremın içerisinde aktarılan bilgiler Batılı okuyucuların Doğulu kadınlar hakkındaki fikirlerini değiştirmemiştir. Dolayısıyla yayınlar bu algıya hizmet etmeye devam etmiştir. Yayınlarla pekiştirilen bu algı ile Müslüman Doğulu kadının hukuku, olumsuz bir zeminde ele alınmıştır. Bu da zaman zaman Osmanlı yönetimi üzerinde siyasi bir baskı unsuru oluşturmuştur. Nitekim on dokuzuncu yüzyılda Batı'nın algısı gerçeğin önüne geçince, rağbet gören bu metinlerdeki suçlamalara karşı müdafaa metinleri kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda, II. Abdülhamid'in teşvikleriyle Osmanlı'nın temsili için Şikago Sergisi'ne hazırlık yapılmıştır. Sergi öncesi arp sanatçısı ve dilbilimci Esmeralda Cervantes (1861-1926) İstanbul'da Fatma Aliye ile görüşmüş ve Müslüman kadınların hukuku hakkında bilgi almıştır. Sergideki Dünya Dinleri Parlamentosu'nda (reyonunda) bu bilgiler doğrultusunda hazırladığı bir bildiri sunmuştur. Bildirisinde Osmanlı kadınlarının hareme hapsedilen aşağılanmış köleler olarak tanımlanmasının büyük bir yanlış olduğunu anlatıp birçok Türk hanımla arkadaş olmanın onurunu yaşadığını dile getirmiştir.¹⁰ Sergide genel olarak Osmanlı kadınının çağdaş, üretken ve eğitilmiş olmalarına vurgu yapılmıştır. Bu konuşmaların yanında Osmanlı kadın yazarlarının eserleri Kadınlar Kütüphanesi binasında sergilenmiştir.¹¹ Fatma Aliye, Şikago Sergisi'ne katılmamış ancak sergide bulunan Kadınlar Kütüphanesi'ne gönderdiği üç kitabıyla dâhil olmuştur. Böylelikle, uluslararası bir sergide kitaplarıyla temsil edilen ilk Türk kadını olmuştur. Kütüphaneye, *Hayal ve Hakikat* (1891), *Muhadarat* (1892) ve *Nisvân-ı İslam*'ı (1892) göndermiştir.¹²

Sergiye gönderilen *Nisvân-ı İslam* kitabının Fransızca çevirisi *Les Musulmanes Contemporaines* ismiyle neşredilmiştir.¹³ Çalışmamızda değerlendireceğimiz bu metin, Fatma Aliye Hanım'ın, 1892 yılında yayımlanan ve tam künyesi *Nisvân-ı İslam, Bazı Âdat-ı İslamiye Hakkında Üç Muhâvereyi Hâvidir*, isimli kitabıdır.¹⁴ Çalışmamız, *Nisvân-ı İslam*'ın yeni bir okumasından ziyade Avrupadaki yankılarını ortaya koymayı amaçlamış ve ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

⁸ Ceyda Birol, *Feminist Tradition in Century Orientalist Literature: Unveiling Western Women's Orientalist Tropes in Their in Travelogues* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2015), 61.

⁹ Lady Mary Wortley Montagu, İngiliz seyyah ve feminist bir yazardır. *Şark Mektupları* isimli kitabıyla tanınan yazar Osmanlı haremına dair bilgileri tarafsız bir gözle değerlendirmek istemiştir, kitabı 1717-1718 yıllarında kaydettiği hatıraları 1763 yılında yayımlanmıştır. Bk. Mary Wortley Lady Montagu, *Şark Mektupları 1717-1718*, yay. haz. Deniz Uysal, (İstanbul: Dorlion Yayınları, 2022).

¹⁰ Señorita Esmeralda Cervantes, "Address on the Education and Literature of the Women of Turkey" (World's Congress Auxiliary'de yapılan konuşma metni, 22 Temmuz 1893. Yayın yeri ve yayınevi yok), 3-10.

¹¹ Erdoğan Çubuk, 1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlı Devleti'nin Temsiliyetinin Sultan II. Abdülhamid'in Propaganda Anlayışındaki Yeri (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2022), 69.

¹² Didem Fidan, *Osmanlı Belgelerinde 1893 Şikago Sergisi* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2022), 126.

¹³ Fatma Aliye Hanım, *Les Musulmanes Contemporaines*, çev. Nazime Roukie (Paris: Alphonso Lemerre Yayınları, 1894). Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, İ 297.81/FAT 1894.

¹⁴ Kitabın orijinali İBB Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler bölümündedir. *Nisvân-ı İslam*'ın tamamı günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bk. Fatma Aliye Hanım, *İslam Kadınları*, haz. Ayhan Pekin & Âmine Pekin (İstanbul: İnkılap Basım Yayın, 2009).

Fatma Aliye'nin hayatı ve eserleri hakkında Türkiye'de çok sayıda yayın yapılmıştır ancak Fatma Aliye'nin *Nisvân-ı İslam* kitabının Batı'daki etkisi spesifik ve somut örneklerle ele alınmamıştır. Bu yüzden söz konusu eser Osmanlı düşünce tarihinde doğru konumlandırılamamıştır. Bunun nedeni Fatma Aliye'nin ve *Nisvân-ı İslam* kitabının tarihsel bağlamında değerlendirilememesidir. Mesela Çelik, Fatma Aliye'nin *Nisvân-ı İslam*'da Batı'nın oryantalist söylem ile çarpıttığı gerçeklerin yerine kendi çarpıttığı gerçeklerini koyabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Ona göre, “*Nisvân-ı İslam* ile Şikago Sergisi'nde imparatorluğun kadınlarının statüleri belirgin hale getirilmek istense de kitap, sergiye katılan uluslararası toplumların kökleşmiş oryantalist düşüncelerini sarsmaya yetecek düzeyde değildir. Dahası, üstten bakan, eleştirel, vaaz veren, zekice kaleme alınmış, eğlendirici bir tarihsel kayıt olarak kalmıştır” ifadesiyle Fatma Aliye'nin yaklaşımı dolaylı olarak eleştirilmiştir.¹⁵ Oysa *Nisvân-ı İslam*, sergiye katılmayan ancak Fatma Aliye'yi merak eden kişileri İstanbul'a getirmiştir. Serginin koordinatörü Madam Palmer bu isimlerden biridir. *Nisvân-ı İslam*'dan fazlasıyla etkilenecek İstanbul'a Fatma Aliye ile bizzat görüşmeye gelen Palmer'la beraber başka yabancı ziyaretçilerin de görüşmeye geldikleri tarihi kayıtlarla sabittir. Bu durum eserin sergideki okuyucuları etkilemediği iddiasını değiştirir niteliktedir.¹⁶ Bu gelişmelerin akabinde II. Abdülhamid de Fatma Aliye Hanım'ın başarısını takdirle karşılamıştır.¹⁷ Ayrıca dünyada birçok ülkede okunan *Nisvân-ı İslam*, bazı oryantalistlerin oklarına maruz kalırken, bazıları için de Şark'a yeniden bakmak için bir empati imkânı sunmuştur.

Fransızca eleştirilerinden de anlaşıldığı üzere *Nisvân-ı İslam*, Çelik'in öne sürdüğü gibi “eğlendirici ve üstten bakan bir kitap” olarak görülmemiş; Osmanlı kadınının, kendisinin bir müdafaası olarak kabul edilmiş ve Avrupalı yazarlar tarafından sarsıcı eleştiriler kaleme alınarak gündeme taşınmıştır. Çalışmasında buna yer veren Timuroğlu, Osmanlı ve Avrupalı kadın yazarların dostluğunu anlatmış ve Marie Dronsart ile Fatma Aliye'nin buluştukları feminist zeminden bahsederken Çelik'in aksine Fatma Aliye'nin Avrupadaki etkisini dile getirmiştir.¹⁸ Öte yandan, *Nisvân-ı İslam*'ın etkisi yalnızca içeriği ile ilgili değildir. Bu sergiyle ve yabancı dillerde yayımlanmasıyla birlikte yalnızca Osmanlı kadını değil, tüm Müslüman kadınları temsil ettiği varsayılabilir. Demirhan, Fatma Aliye'nin bu yönüyle ilgili olarak onun, “bir yandan Müslüman kadınların toplumsal rollerine dair yapılan “bölgelerarası” tartışmalara katıldığını; diğer yandan da bu tartışmaları yönlendirdiğini” ifade etmiştir. Fatma Aliye'nin İslam anlayışını daha katmanlı politik ve sosyal bağlamlar içinde konumlandırma yeteneği, Müslüman kadınlara dair basit veya genişletilebilir yorumları engellemiştir.¹⁹

¹⁵ Zeynep Çelik, *Avrupa Şarkı Bilmez, Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022), 37.

¹⁶ Mesela Amerikalı bir çift İstanbul'a geldiklerinde Amerika'da iken kitabını okudukları Fatma Aliye'yi görmek ister ve aracı olması için de İstanbul Amerika sefirine müracaat ederler. Bk. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı*. 37-17; Ahmet Midhat Efendi, *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*, haz. Fatma Samime İnceoğlu & Zeynep Süslü Berktaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2011), 275.

¹⁷ BOA, Y.EE. 38-123.

¹⁸ Senem Timuroğlu, *Kanatlanmış Kadınlar, Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024), 85-86.

¹⁹ Ansev Demirhan, *We Can Defend Our Rights By Our Own Efforts: Turkish Women And The Global Muslim Woman Question, 1870-1935*, (Doktora Tezi, Chapel Hill: University of North Carolina, 2020), 31.

Nisvân-ı İslam'ın yayımlandığı dönemde ve sonrasındaki yankılarını görebileceğimiz metinler literatüre kazandırılmadığı için Fatma Aliye ve eseri yeterince tartışılmamıştır. Bu nedenle çalışmamıza konu olan Marie Dronsart'ın "Les Musulmanes Contemporaines"²⁰ başlıklı metninin tanıtılıp değerlendirilmesi literatüre önemli bir katkı sunacaktır.

Çalışma ayrıca iki farklı medeniyetin, teori ve pratiğine mercek tutarak, günümüzde hâlâ tartışılmakta olan birçok konuyu ve dönemin kadın hareketlerinin bir sonucu olarak gelişen reflekslerini, tarihsel bağlamda sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın yöntemi nitel araştırma ile yapılan metin temelli söylem analizidir. Kuramsal çerçevesini Edward Said'in *Oryantalizm* (*Şarkiyatçılık*, 1978) isimli eserinde ortaya koyduğu oryantalizm kavramsallaştırması oluşturur. Araştırmamız, Dronsart'ın *Nisvân-ı İslam* kritiğinde Osmanlı toplumu, Osmanlı kadınları, harem, cariyelik, boşanma, evlilik, mülk edinme, çok eşlilik gibi sosyal roller ve hukuki kurallar hakkında üretilen söylemsel bir metin olarak ele alınmıştır. Metin temelli oryantalist söylem analizinde Doğu-Batı, gelenek ve modernite; edilgenlik ve özne olma gibi karşıtlıkların oryantalist-feminist yaklaşımla yeniden üretildiği noktalara özellikle dikkat çekilmiştir.

Eleştiri ile oryantalist söylem ayrımındaki farklar gözetilmiştir. Bu iki kavram arasındaki en önemli fark, oryantalist söylemin Doğu ve İslam kadınları hakkındaki eleştirilerinin tarihsel bağlamı göz ardı etmesidir. Doğu anlatısının tek düze ve yekpare bir yapı gibi sunulması oryantalist söylemin bir biçimidir. Bu tutum Batı'nın edilgenleştirdiği Doğu ile hiyerarşik bir yapı oluşturmaya olanak sağlayan bir yapıyı beslemiştir. Bu nedenle Dronsart'ın kritiğinde, bağlamından kopararak tarihsel niteliği göz ardı edilen olgular öne çıkarılmıştır. Buna karşılık bağlamından koparılmadan evrensel haklar bütünlüğünde yapılan eleştiriler oryantalist söylem olarak kabul edilmemiştir. *Nisvân-ı İslam*'a yöneltilen eleştirilerin içeriğinden ziyade bu eleştirilerin temsil ve güç ilişkileri bağlamında nasıl yapılandırıldığı izah edilmeye çalışılmıştır.

Dronsart'ın metinde, Avrupa merkezli modernlik anlayışını evrensel bir ölçüt olarak sunması, metninin normatif niteliğinin göstergesidir. Çalışma Fatma Aliye'yi ve *Nisvân-ı İslam*'daki görüşlerini eleştiren muaf tutmayı değil, onun düşüncelerinin uluslararası kültürlerdeki konumunu göstermeyi amaçlamaktadır.

1. Fatma Aliye ve Oryantalizme Reddiyesi: Nisvân-ı İslam

1862 yılında İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım, çocukluğundan itibaren babası ünlü devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) Batılılarla kurduğu temaslara tanıklık etmiş bir yazardır. Ayrıca çocukluğunu Halep, Yanya, Lübnan gibi imparatorluğun farklı kültür merkezlerinde geçiren Fatma Aliye, buradaki kültürel farklılıkları gözlemlemiş ve İslamî hayatın farklı yaşandığı kültürleri, mukayese edebilecek kadar yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Diğer

²⁰ Marie Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", *La Revue Hebdomadaire* (2e série. 7e année, tome 2, janvier 1898 Paris: Librairie Plon, 1898), 88-110. Yayın yönetmenliğini Fernand Laudet'nin (1860-1933) yaptığı 1892-1939 yılları arasında Paris'te yayımlanan *La Revue Hebdomadaire, Romans, Histoire, Voyages et Supplement Illustré*, roman, tarih ve seyahat incelemelerine yer veren haftalık Fransızca dergidir. Makale, The Ohio State Üniversitesi'nin kütüphanesinde 1898 yılına kayıtlı *La Revue Hebdomadaire, Romans, Histoire, Voyages et Supplement Illustré* isimli yayının 88-110. sayfaları arasında yer almaktadır.

yandan, Fatma Aliye'nin çocukluğundan itibaren fark edilen dil yeteneği, onu Osmanlı Türkçesi ile yakın ilişkisi olan Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca öğrenmeye yöneltmiştir.

Henüz çocukken karşılaştığı Batılı kadın seyyahlarla, erken yaşta öğrendiği yabancı dil vasıtasıyla *muhâvere* (sohbet) etme alışkanlığı kazanmıştır. Haremi ve farklı kültürleri gözlemlemeye başlayan Fatma Aliye, birçok kadın seyyaha merak ettikleri bilgileri içeriden aktarmaya başlamıştır.²¹ Fransızcası sayesinde yabancı kadın ziyaretçilerle ve seyyahlarla temas kuran Fatma Aliye, yayınlarında da Müslüman kadınları ve İslam hukukunu Batı'ya anlatmayı amaçlamıştır.²²

Fikirlerini en güçlü tonda ifade eden Fatma Aliye, Osmanlı kadın hareketinin ve düşünce dünyasının önemli öncü isimlerinden biri olmuştur. Ayrıca çalışmalarıyla felsefe sahasında kitaplar ve yazılar kaleme alan ilk Osmanlı kadın felsefecidir.²³ Fatma Aliye “romanlarında ve makalelerinde yoğun bir biçimde kadınların, aile ve toplum içerisindeki sorunlarına değinmiştir.”²⁴ Nitekim “Osmanlı'nın ilk resmî ve güçlü kadın muharriridir. Fatma Aliye'nin eseri *Nisvân-ı İslam*, bir reddiye olmakla birlikte anı türünde yazılmıştır.”²⁵ Aşa, Fatma Aliye'nin eserini, “II. Abdülhamid'in saraya gelen yabancı misafirlerini ağırlama merasimi esnasındaki muhâverelerinden yola çıkarak hazırladığını” söylemektedir.²⁶

Kitaptaki diyaloglarda misafirlerin konuşmalarına yansıyan ve Fatma Aliye'nin önsözünde eleştirdiği oryantalist söylem, misafirler tarafından dile getirilmiştir. Bu nedenle kitabındaki diyaloglar olduğu gibi yansıtılmış, müdahale edilmemiştir. Bu özelliği dikkate alındığında, *Nisvân-ı İslam*, yaşanmış olaylardan yola çıkılarak, edebî bir üslup ve kurguyla kaleme alınmış anı türünde bir eser olarak değerlendirile bile içeriği onu bir fikrî eser düzlemine çekmiştir. Metinde yer yer hiciv unsurları görülse de metnin bilgilendirme amaçlı kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bu konuda güncel bir çalışmaya göre “*Nisvân-ı İslam*, görünürde entelektüel tartışmalara ve yanlışları düzeltmeye yoğunlaşsa da aynı zamanda zengin bir kişisel etkileşim ile örüp geliştirdiği arkadaşlık anlarını, ortak kırılğanlıkları, karşılıklı merak ve estetik takdiri ile karmaşık duyguların yönetimini tasvir etmiştir.” Altuğ devamında, söz konusu eseri, “kadınların, fikirlerin, inançla kurulan ilişkilerin farklı biçimlerini bir araya getiren ve bu etkileşimin kendisinden doğan olasılıkları ortaya çıkaran özgün bir metin” olarak değerlendirmiştir.²⁷ Demirhan, Fatma Aliye'nin eseri İslam'ın kadınlara baskı yapan bir din olduğu düşüncesini değiştirmek için yazılan apolojist

²¹ Fatma Aliye'nin entelektüel biyografisi için bk. Ahmet Midhat Efendi; *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti* (Kırkabar Matbası, İstanbul: 1311). Günümüz Türkçesi ile yayımlanmış hali için bk. Ahmet Midhat Efendi; *Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti*, haz. Ayşe Aşır (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022); H. Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*, (Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993).

²² İlknur Bahadır, *Fatma Aliye's Discourse of Woman in The Context of The Islamic Modernization and Tradition*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Şehir Üniversitesi, 2018), 60-61.

²³ Zeynep Özer, *Fatma Aliye Hanım'ın Felsefî Görüşleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019), 35.

²⁴ Firdevs Canbaz, *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2005), 17.

²⁵ Mübcecel Kızıltan, “Edebiyatımızda Bir Öncü: Fatma Aliye”, *Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi* 153 (1993): 85.

²⁶ Aşa, *Fatma Aliye Hanım Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*, 78.

²⁷ Fatih Altuğ, “Encounter, Translation and Affective Meditaion in Fatma Aliye's *Nisvân-ı İslam*”, *Kadim* 10 (Ekim 2025): 207-230, 208.

bir metin olarak değerlendirilse de o, İslam'ı, "özgürleştirici bir güç ve kadınların kimliklerinin bir parçası olarak anlattığını" ifade etmektedir.²⁸

Nisvân-ı İslam mukaddime hariç üç bölümden oluşmuştur. Fatma Aliye, *Birinci Muhâvere* başlıklı bölümde cariyeliğin tarihi ve kültürel kaynakları hakkında bilgi vermiştir. Cariyeliğin, çalışma şartlarıyla gelişen bir iş biçimi olduğuna vurgu yapan Fatma Aliye, cariyelik kurumunun Batı'daki karşılığı üzerinde durmuş ve her iki kültürde ev içi hizmetlerde çalışanların haklarını mukayese etmiştir. Kitabın bu bölümünde, Hristiyanlıkla ilgili bahislerde İncil'e atıflar yapılmış; İncil'de müjdelenen "yeni peygamber" konusu anlatılmıştır. Bu bilgileri Batılı misafirlerine verip, ortak bir inanç düzleminde buluşan Fatma Aliye İslam'ın son din olduğu inancını temel alan bir anlatıyı tercih etmiştir.²⁹

İkinci Muhâvere bölümünde ise misafirlerinin Türk ailesi görmek istemeleri üzerine kendi ev sahipliğinde gerçekleşen başka bir görüşmeyi anlatmıştır. Çok eşlilik konusu, peygamberin evlilikleri, tesettür, evlilik öncesi kadın-erkek ilişkileri gibi konular bu bölümde anlatılmıştır.³⁰ *Üçüncü Muhâvere*'de moda, millî kıyafet ve Doğulu kadının görüntüsü gibi kadınların ortak zevkleri üzerinden gerçekleşen bir sohbet aktarılmıştır.³¹

Fatma Aliye'nin kitabında kullandığı dil açık ve akıcıdır. Görüşmeler sırasında Batılı misafirlerinin isteklerinin her birini yerine getirmese de onların karşısında nazik, anlayışlı ve aydınlatıcı bilgiler veren bir öğretici pozisyonundadır. Fatma Aliye, kitabının önsözünde bu duruma değinmiş ve her şeyi en baştan anlatmanın sorumluluğu ile hareket ettiğini söylemiştir.³²

Fatma Aliye, Batılı dostlarından ve okuyuculardan, Doğu ve harem kavramı hakkında yapılan yanlış bilgilendirmeler için öncelikle bilgi kaynaklarını sorgulamalarını istemiştir. Çünkü ona göre, seyyahlara doğru bilgiyi yabancı dilde aktaracak ilim sahibi Müslüman kadınlarının olmaması harem kavramının yanlış anlaşılma nedenlerinden biridir. Bir diğer neden de Osmanlı şehirlerine gelen seyyahların kötü niyetli tercümanlar vasıtasıyla sınırlı bölgelerdeki yaşantı biçimlerini aktarmalarıdır. Bu bölgelerden biri Osmanlı kadınlarını temsil etmeyen farklı kültürlerin yaşandığı Beyoğlu muhitidir. Burada yaşayan ve buradan çıkamayan insanların verdiği yanlış bilgileri okuyucularına aktaran seyyahlar, Doğulu kadınlar hakkındaki yanlış algıyı yaygın hale getirmişlerdir.

Fatma Aliye, ulaşımın kolaylaştığı çağda dil ve cinsiyet gibi engellerin Müslüman kadınların yanlış anlaşılmasına engel teşkil etmesinden rahatsızdır. Bu nedenle yabancı dil bilen, kadın seyyahları evlerinde ağırlayabilen, millî ve dinî eğitim almış bir hanım olarak Batılı seyyahların sorularını cevaplamaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Nitekim eserini görüşmelerine istinaden Batı'nın yanlış bilgiye dayanan algılarını düzeltmek maksadıyla kaleme almak zorunda kaldığını da açıkça yazmıştır.³³ Fatma Aliye'nin eserinin çevirileri üzerine yazan Booth, haklı olarak onun

²⁸ Ansev Demirhan, *Female Muslim Intellectuals: Understanding the History of Turkey's Woman Question Through the Construction of Islamic Tradition* (Yüksek Lisans Tezi, Chapel Hill: University of North Carolina, 2014), 9.

²⁹ Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam, Bazı Âdat-ı İslamiye Hakkında Üç Muhâvereyi Hâvidir* (İstanbul: Tercüman-ı Hakikat, h. 1309): 71-171.

³⁰ Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam*, 71-171.

³¹ Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam*, 172-272.

³² Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslam*, 4-5.

³³ "Mâlum-ı Enam olduğu üzere Avrupalıların muvâfık akl-ı hikmet olan ahkâm-ı diniyemize bir diyecekleri olamayıp yalnızca nisvân-ı İslam'ı mazlum ve mağdur sanıp bu babda muâhezât-ı şedidede bulunuyorlar. Erbab-ı

kitabının önsözünün, “yanlış bilgi ve çeviri konusunda duyduğu endişe ile çerçeveslendiğini ve metindeki diyalogların buna göre ilerlediğini” söylemektedir.³⁴ Diğer taraftan Marvel’in değerlendirmesine göre de *Nisvân-ı İslâm*, “teorik ve felsefi bir eser olmasına rağmen yazar, eserini mizahla ve diyaloglarla süslemeyi başarmıştır. Ayrıca haremın içinden verdiği bilgileri öne çıkarmış ve bu bilgileri kamu söyleminin içine yerleştirmiştir.”³⁵

2. Marie Dronsart ve Şark Dünyası

Hayatı hakkında kısıtlı bilgi bulunan Fransız yazar Marie Dronsart’ın ölüm tarihi 1901’dir. Çevirmen ve yazar olarak ün yapan Marie Dronsart, 1886 yılında *Portraits d’outre-Manche* (Manş Denizi’nin Öte Yakasından) isimli eseriyle tanınmıştır. 1889 yılında bu eseriyle Académie Française’den, Jules Favre ödülünü almıştır. Bilinen ve bizi ilgilendiren diğer çalışması *Les Grandes Voyageuses* (Büyük Kadın Gezginler)³⁶ ise Şikago Sergisi’nden bir yıl sonra 1894 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmasıyla da 1896 yılında, Sobrier-Arnould ödülünü kazanmıştır.³⁷

Dronsart’ın diğer çalışmaları, Prens Bismarck ve Gladstone’un biyografileridir. Ayrıca 1884 yılında Kraliçe Victoria’nın anılarını çevirip yayımlamıştır. Barbara Pauk’un, 2008 yılında yaptığı Marie Dronsart’ın kadınlık söylemleri ve yazarlığını kapsayan “Crossing the Channel: Socio Cultural Exchanges in English and French Women’s Writings 1830-1900” başlıklı doktora çalışmasındaki bir bölüm, yazarın Fransız edebiyatındaki konumunu hatırlatması bakımından önemli bir çalışmadır. Bu çalışmasının beşinci bölümü Marie Dronsart’ın kadınlık söylemi ve İngiliz yazar Julia Kavanagh’in edebî yazılarıyla karşılaştırılmasına ayrılmıştır. Pauk’a göre Dronsart, “döneminin muhafazakâr söylemleriyle çatışmaya girmeden belirli ideolojilere karşı düşüncelerini savunan bir yazardır.”³⁸ Ancak Pauk’un, Dronsart’ın Avrupalı kadınlar ve kadın yazarlar konusundaki fikirlerine geniş yer verirken “Les Musulmanes Contemporaines” başlıklı makalesini hiç zikretmemesi ilginçtir.

1895 yılında Hanımlara Mahsus Gazete’nin 23 Aralık 1895 tarihli, 33 numaralı nüshasında, Fransız kadın yazarlarının tanıtıldığı bir makalede, Marie Dronsart, döneminin önemli kadın

seyahattan bazı muteber madamlar ile vuku olan muhâverelerimde, Avrupalıların hakkımızda o kadar yanlış zehablarını gördüm ki bu babdaki ıstırabımı kalbimde setredemeyip bu mülâkât-ı muhâverelerden üçünü tahrir etmeye mecbur oldum...” Bk. Fatma Aliye Hanım, *Nisvân-ı İslâm*, 10-11.

³⁴ Marilyn Booth & A. Holly Shissler, “Fatma Aliye’s Nisvan-ı İslâm: Istanbul, Beirut, Cairo, Paris, 1891–6”, *Ottoman Translation: Circulating Texts from Bombay to Paris*, ed. Marilyn Booth & Claire Savina (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023), 334.

³⁵ Elizabeth Paulson Marvel, *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye’s Nisvân-ı İslâm* (Yüksek Lisans Tezi, Columbus: The Ohio State University, 2011), 41.

³⁶ Marie Dronsart, bu kitabında geçmiş dönemlerden 19. yy. sonuna kadar tanınan, önemli kadın seyyahlarının biyografilerini kaleme almıştır. Kitabında yer alan gezginlerin isimlerinden bazıları şunlardır: Madam Jane Dieulafoy, Caria Serena, Madam Ida Pfeiffer, Mademoiselle Alexineou Alexandrina Tinné, Lady Mary Wortley Montagu, Lady Hester Stanhope, Lady Brassey, Miss Gordon Cumming, Lady Anne Blunt, Madam Leonowens, Lady Florence Dixie, Madam Isabel Burton, Madam Scott Stevenson, Miss, Madam marquise de Dufferin et Ava.

³⁷ Akadémié Française, “Les prix et fondations, Marie Dronsart”, erişim: 19.04.2026, <https://www.academie-francaise.fr/node/16385>

³⁸ Barbara Pauk, *Crossing the Channel: Socio Cultural Exchanges in English and French Women’s Writings 1830-1900*, (Doktora Tezi, Perth: University of Western Australia, 2008), 205.

yazarlarından biri olarak tanıtılmaktadır.³⁹ Bu sınırlı bilgi, Fatma Aliye'nin de onu kendisini tanımış olma ihtimalini düşündürmektedir.

Dronsart, Doğu ve Doğu'ya yapılan seyahatler hakkındaki düşüncelerini 1894 yılında *Les Grandes Voyageuses* kitabının önsözünde paylaşmıştır; eserinde oryantalist düşüncelerinin çerçevesini çizmiştir. Dronsart, önsözünde kadın seyyahların medeniyetleri için üstlendikleri görevlerden övgüyle bahsetmiştir. Fetihlere katılmayan kadınların, başka coğrafyalarda bulunarak kolonileştirmeye yardımcı olduklarını vurgulayarak Cemil Meriç'in oryantalizm tanımını bir bakıma haklı çıkarmıştır. Dronsart'a göre faydalı misyonun bir amacı da haremın gizemli karanlığını araştırmak, milyonlarca insanın ruhunu ve yüzünü gizleyen peçeyi kaldırmak olarak tanımlamıştır. Çünkü aydın Avrupalılar "buralara henüz sadece zayıf bir ışık huzmesini ulaştırabilmişlerdir."

Bu "kutsal seyahatler"ın amacı daha açık ifadeyle "Hristiyan Tanrısı adına, bilim ve insanlık adına, dünyanın en barbar bölgelerine ışığı yaymak ve aynı zamanda aramak" içindir. Dronsart'a göre oryantalist literatürün değeri bu amaçla birlikte düşünülmelidir. Çünkü bu yolculuklar ve gözlemler, basit bir keşif ve maceraperestlik isteğiyle yapılmamıştır. Bilinmeyen dünyayı barışçıl bir şekilde fethetme süreci olarak gördüğü bu seyahatler ve bu seyahatlerde kaleme alınan metinler, medeni dünyanın inşasında büyük bir katkı sunmuştur.⁴⁰

E. Said'in "yönlendirilen okur ve Şark betimlemeleri" ile kastettiği oryantalist söylem, Dronsart'ın önsözünde ileri sürdüğü düşünceleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. E. Said'e göre Şarkiyatçılık, Doğu'da herhangi bir bölgeyi, şimdiki barbarlığından kurtarıp eski debdebesine kavuşturmak, Şark'ı, Batı usulüyle eğitmek, siyasi egemenlik altına almak, Şark'ı değişmez kalıplarla dillendirmek ve Şark'a kimlik ve biçim vermek gibi işlevlere sahiptir. Bu amaçla yapılan seyahat ve gözlemlerde yerli halk sadece gözlemlenen bir nesnedir. Bu gözlemlerin sonuçları her zaman Batı'ya hayrı dokunmasa da yalnızca metinleri yazma bahanesi olarak kullanılmıştır. Derlenen tüm bilgiler "modern bilgiye katkısı" başlığıyla yüceltilip, oryantalist söylemin sürekliliğini sağlamıştır.⁴¹ Dronsart'ın kolonyalist niyetlerle yapılan seyahatler ve bu seyahatlere katılan kadınları anlattığı kitabı Said'in bu tanımlarıyla örtüşmektedir. Kitabında verdiği bilgiler ve kullandığı dil oryantalist söylemin bir temsilidir. Dolayısıyla ona da "klasik kadın oryantalist" demek mümkündür. Dronsart'ın kitabında övgüyle bahsettiği seyyahlar esasında, Fatma Aliye'nin bahsettiği, yanlış bilgilerle büyük çıkarımlar yapan kimselerdir. Tabii olarak, Batılı ve Doğulu iki kadın yazar bir araya gelmemiş olsalar bile fikirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu yüzden bu makalede iki çalışma mukayese edilmeye değer bulunmuştur.

3. Marie Dronsart'ın Nisvân-ı İslam Kritiği

Marie Dronsart'ın Fatma Aliye'yi dönemin diğer oryantalist yazarları gibi Osmanlı toplumuna duyduğu ilgi nedeniyle tanıdığı anlaşılmaktadır. *Nisvân-ı İslam*'ın Şikago Sergisi'ne

³⁹ *Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)*, haz. Mustafa Çiçekler, Fatih Andı, (İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009), 126. Transkripsiyonda *Marie de Ronsard* şeklinde geçmiştir. Ancak *Marie de Ronsard* 16. yüzyılda yaşamış bir edebi kişiliktir. *Hanımlara Mahsus Gazete* 'de "zamanın kadın yazarları" ifadesinden kasıt Fransa'nın 19. yüzyılında yaşayan yazarlarıdır.

⁴⁰ Marie Dronsart, *Les Grandes Voyageuses* (Paris: Librairie Hachette et Cie, 1909), 1-3.

⁴¹ Said, *Şarkiyatçılık*, 95.

gönderilen Fransızca tercümesine Paris'te ulaşmış olması muhtemeldir. Nitekim Dronsart'ın, makalesinde, İstanbul'daki hatıralarını anlatan İngiliz ressam Mary Adelaide Walker'dan (1820-1905)⁴² alıntılar yapması Osmanlı'daki gelişmeleri takip ettiğini göstermektedir.⁴³ Marie Dronsart, döneminde birçok kadın seyyahla temas halinde olmuştur. Özellikle harem anılarını birçok gezgin arkadaşının tanıklığında dinlemiştir. Ancak *Nisvân-ı İslam*'ın dikkatini çekmesinin nedeni başkadır. "Les Musulmanes Contemporaines" başlıklı makalesini yazmasının nedeni Fatma Aliye gibi bir şahsiyetin varlığıdır. Bu yaklaşımı, makalesinin girişindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır:

"1897 yılında, kaderinden gerçekten memnun bir kadınla karşılaşmak, çok nadir bulunan bir kuş bulmak gibidir. Bu keşfi biz yaptık ve bizim gurur duyduğumuz Batı medeniyetimiz ve minnettar olmamız gereken Hristiyanlığımız için utanç verici bir şekilde, bu olağanüstü kişi bir Doğulu, bir kadın olmaktan, Peygamberinin bir takipçisi ve Padişahın tebaası olmaktan son derece memnun. Ve bu hoş ruh halini üç sohbetle anlatıyor ve biz de dördüncüsünü dinlemek için can atıyoruz."⁴⁴

Şüphesiz Fatma Aliye, Dronsart'ın saydığı bu vasıflara sahip tek kadın değildir. Müslüman ve Doğulu kadın kimliğini özellikle İstanbul'da çağdaşı olan Şair Nigâr Hanım, Makbule Hanım gibi başka yazarlar da taşımaktadır.⁴⁵ Ancak Fatma Aliye, *Nisvân-ı İslam* ile döneminde, Batı'ya ve oryantalist itirazlara cevap veren ilk ve tek kadın yazar olmuştur. Bu özelliği Dronsart'ın dikkatini çekmiştir. Makalesinde kitabın içeriğine odaklansa da Fatma Aliye'nin düşüncelerini onun kişiliğiyle hatta varoluş biçimiyle ilişkilendirmiştir.

Dronsart'ın makalesindeki giriş cümlelerinden de anlaşıldığı gibi kendisinin Doğu'ya bakışında, oryantalizm ideolojisi hâkimdir. Onun saydığı niteliklerde Doğulu bir kadının varlığını kabul etmek, bir Batılı için imkânsız zorlamaktır. İmkânsız zorlayıp var olan bu Doğulu kadın, tanımlanan, nesneleştirilen ve zor bulunan nadir bir kuş türünün keşfi ile tasvir edilmekten kurtulamamıştır. Dronsart'ın bu ifadeleri, Avrupa kültürünü diğer tüm kültürlerin üstünde konumlandığı "Avrupa merkezci yaklaşımına"⁴⁶ açık bir örnektir. Dronsart'ın işin başında beyan ettiği bu yaklaşım *Nisvân-ı İslam*'a aslında nasıl bakacağını göstermektedir. Bu bağlamda iki eser arasında eşitliği esas alan metodolojik bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür. Zira tüm empati çabalarına rağmen Dronsart merkeze kendisini ve esas aldığı kaynaklarını koymaktadır ve bunların evrenselliği konusunda kuşku duymamaktadır. Bu açıdan oryantalist söylemi empatisinden daha baskındır. Diğer taraftan onun kritiği, kısmen de olsa mensup olduğu medeniyeti de eleştirmeyi amaçlaması adil bir çaba sergilediğini de göstermektedir.

Nisvân-ı İslam'ın önsözünde Fatma Aliye, beklenen "Şarklı bir savunma" yerine iki kültürü eşit düzeyde duygudaşlığa çağıran bir özgüvene sahiptir. Marie Dronsart'ın dikkatini çeken ilk husus da bu özgüven olmuştur. Batı karşısında herhangi bir eksiklik hissetmeyen Fatma Aliye'nin oksidentalist yorumlarla ilerlettiği bu tutumu, Dronsart'ı "hayret"e düşürmüştür.

⁴² Seda Ağırbaş, *İngiliz Gezgin Mary Adelaide Walker'ın Eserlerinde Osmanlı Dünyası*, (Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2019), 69.

⁴³ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 91.

⁴⁴ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 88.

⁴⁵ Arminius Vambéry, *19. Yüzyıl Türkiye'si ve Türk Modernleşmesi*, haz. Emre Özsoy & Murat Çaylı (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 45-47.

⁴⁶ Mehmet Yüksel, "İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 72/1 (Haziran 2014): 193.

3.1. Müslüman Kadınlarda Eğitim

Dronsart uzun makalesinde oryantalist yazın nedeniyle birçok hususta Doğu ve özellikle Müslüman kadınların eğitimi konusunda çok yanıltıcı bilgilere maruz kaldıklarını itiraf etmiştir. Makalesinde, *Nisvân-ı İslâm*'dan alıntılardığı İslam tarihinden örnekler vererek bu yanılgıları gidermeye çalışmıştır. Bu örnekler üzerinden Müslüman kadınların İslam hukukunda ve tarihleri boyunca, sahip olduğu statüleri diğer kültürlerle kıyaslamış ve onları genel kanaatin dışında bulmuştur. Hatta Müslüman kadınlara yalnızca eğitimleri ile ilgili değil birçok konuda çok taraflı yaklaşıldığını itiraf etmiştir:

*Nasıl, diye haykırılacak, Türk kadınları da kitap yazmaya mı başladı? Onlara bir şeyler mi öğretiliyor? Batılı gururumuzun bu ve benzeri birçok inancına Aliye Hanım her zamanki nezaketiyle çok güzel bir cevap veriyor: Bizler, ülkesindeki kadınların eğitim düzeyleri hakkında değil, genel olarak kadınlarla ilgili her konuda çok az ve çok yanlış bilgilendirilmişiz.*⁴⁷

Makalesinin devamında, Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olan kız okullarının yaygınlaştığını aktaran Dronsart, son dönemdeki yeniliklerle de ilerlemenin devam ettiğini anlatmıştır.

Dronsart, Batı'ya verilen yanlış bilgi akışına iki yönlü eleştiride bulunan Fatma Aliye'nin, bir yandan Batı'dan yalnızca Frenk adetleri öğrenip ilim tahsil etmeyen Türk kadınlarını eleştirdiğini aktarmıştır. Diğer yandan, girişte söylediği gibi kadınların eğitim almasını tasvip etmeyen mutaassıp çevreleri de onaylamadığını eklemiştir. Fatma Aliye'nin bu eleştirisine katılan Dronsart, Müslüman kadınların eğitimleri bahsindeki tespitlerini doğru bulduğunu ifade etmiştir.

Dronsart, *Nisvân-ı İslâm*'da anlatılan Doğu'nun, orada uzun süre kalmış ve *Konstantinopolis*'te saray hayatını yakından görmüş kadın gezginlerin sözleriyle örtüştüğünü ifade ederek, eserdeki bilgileri doğrulamıştır. Çünkü Müslüman kadınların durumu, bulundukları yere ve sosyal statülerine göre büyük farklılıklar göstermektedir. Mesela, kadınların gerçekten aşağılayıcı bir köleliğe indirgenmiş, sistematik olarak en utanç verici şehvetin içine atılmış olduğu Fa'sta geçerli olan herhangi bir durum, İstanbul'da geçerli değildir. Zira Batı medeniyetiyle sürekli temasın fikirleri ve gelenekleri büyük ölçüde değiştirdiği ve etkilerini hissettirdiği bir düşünce bağımsızlığının olduğu çevrenin farklı olabileceğini söylerken; aslında Fatma Aliye'yi ve çevresini Batılı etkisinde gösterme gayretine düşmüştür.⁴⁸

Dronsart, Fatma Aliye'nin Hristiyanlık bahsinde rahibe misafiri ile yaptığı konuşmasını etkileyici bulmuştur. Onun, Hz. İsa ile ilgili ayetlere yaptığı yorumların, kendisinde şaşkınlık uyandırdığı anlaşılmaktadır. Fatma Aliye için, "Onun bilgisi bizim genel olarak sahip olduğumuz bilgidен daha fazla gibi görünüyor. Kutsal İncilleri birçok Hristiyan'dan daha iyi okumuş" ifadesiyle dile getirmiştir. Hatta İncil'de geçen *Periclytos* kelimesi ile ilgili olarak Fatma Aliye'nin yaptığı yorum karşısında rahibe olan misafirinin çok zorlandığını eklemiştir.⁴⁹ Dronsart'ın Fatma

⁴⁷ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 89.

⁴⁸ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 91-92.

⁴⁹ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 93-94. *Periclytos*, Faraklit: İsa Peygamberin İncil'de kendisinden sonra geleceğini müjdelediği peygamberin ismi. İslam inancına göre İslam Peygamberinin Ahmet ismini karşılar. Bk. Mehmet Aydın, "Faraklit", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 165-166.

Aliye'nin Hristiyanlıkla ilgili bilgisine ve yorumlarına olumlu yaklaştığı anlaşılmaktadır. Özellikle Hz. Meryem ile ilgili Kur'andan verilen örneklerden Hristiyan olarak etkilendiklerini söylemiş, bunun sebebi olarak da Fatma Aliye'nin ikna kabiliyetine işaret etmiştir. Onu *her yerde mum yakarak şeytanı durdurmaya çalışan bir rahibeye* benzeten Dronsart, Fatma Aliye'nin Hristiyanlık hakkındaki derin ilminin nedenini, Osmanlı'da evlerde verilen dinî eğitimin nitelikli oluşunda bulmuştur. Fatma Aliye'nin bilgisine şahit olduktan sonra İslam dininin kadınların eğitimine verdiği önem hususunda ise hiçbir şüphesinin kalmadığını dile getirmiştir.

50

3.2. Müslüman Kadınlarda Mülk Edinme, Boşanma, Evlilik, Çok Eşlilik ve Harem Meseleleri

Dronsart, İslam dininin kadınlara verdiği haklarda bir sorun olmadığını kabul ettikten sonra kadınların Osmanlı yasalarına göre konumlarını tartışmaya açmıştır. Yasaların Müslüman kadınlara genellikle Hristiyan kadınlardan daha fazla koruma sağladığını, mirasların kız ve erkek kardeşler arasında eşit olarak paylaşıldığını (arazi taksimini kastetmiş olsa gerekir); evlendiklerinde ve evlendikten sonra Müslüman kadınların mülkleri üzerinde sınırsız haklara sahip olduklarını aktarmıştır. Kadınların, vâsi yardımı olmadan mirastan yararlanabildikleri ve servetlerini hayattayken de istedikleri gibi kullanabildiklerini; kocalarının izni olmadan dava açabildiklerini aktarmıştır. Müslüman kadınların zarar görmeleri durumunda ise mahkemede kendilerini savunabildiklerini ve çoğu zaman bu görevi onurlu bir şekilde yerine getirdiklerini ifade etmiştir. Müslüman kadınların yasalarla düzenlenen haklarını sıralayan Dronsart, Müslüman kadınların, kocalarının hizmetçisi olduklarına inanmanın bir hata olduğu görüşündedir.⁵¹ Dronsart, boşanma konusunda da hukukun çizdiği sınırlar hakkında bilgiler vermiştir. “Tüm bu hükümler kesinlikle adildir ve uygulamada suiistimaller varsa, bunun sorumlusu yasalar değil, bireylerdir” diyerek bu hususta Fatma Aliye ile aynı noktada bulunduğu ifade etmiştir.⁵²

Dronsart, oryantalist yazarların sıkça tartışmak istedikleri konuların başında gelen çok eşlilik konusunun *Nisvân-ı İslam*'da tartışılmasını yerinde bulmuştur. Ancak bu konuda Fatma Aliye ile aynı düşünmediğini ifade etmiştir. Çok eşlilik geleneğinin, Osmanlı toplumunda yasal olarak var olmasından üzüntü duysa da Fatma Aliye'nin, bunun gerekliliğini açıkladığı iddialarını da göz ardı edilemeyecek kadar güçlü olduğunu söylemiştir. Dronsart'a göre Fatma Aliye de çok eşlilik konusunda Batılı misafirleriyle aynı duygudadır ancak İslam hukukundan yola çıkarak yaptığı açıklamaları düşündürücüdür çünkü çok güçlü argümanlar ileri sürmüştür. Dronsart'a göre çok eşlilik konusunda İslam hukuku, pratikteki karşılığıyla, *Hristiyan hukukundaki teorik üstünlüğü feci şekilde çürütmüştür*. Çok eşliliği İslam'ın icat etmediğini aksine onu düzenleyip sınırlandığını belirtmiştir. Bu hususta Fatma Aliye'nin açıklamalarını doğru bulan Dronsart, peygamberin evlilikleri hususunda da Fatma Aliye'nin açıklamalarını yeterli bulmuştur.⁵³

⁵⁰ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 94.

⁵¹ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 95.

⁵² Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 97.

⁵³ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 97-98.

Fatma Aliye'nin kitabında açıkladığı ve yazarın haklı bulduğu argümanlar, Dronsart'a göre "Hristiyan hukukunun teorik üstünlüğü baltalayan pratikleridir." Kadının boşanma hakkı bâkidir. Çok eşliliğin kadınlara eşit şartlar sağlama koşulu nedeniyle üst sınıflarda da nadir görülen bir durum olduğunu aktardıktan sonra çok eşlilik hakkındaki olumsuz düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Özetle" diye haykırır Aliye Hanım, dünyada kocalarının başka evlilikler yapabilme haklarına rağmen tüm kalplerine sahip olma gururunu yaşayan kadınlar Müslüman kadınlardır. Ancak hepsi Aliye Hanım ve arkadaşları kadar mutlu değildir. Peygamberin ümmeti arasında onun örneğini izlemekten hiç çekinmeyenler ve yeni bir bilinmeyen kocanın kollarına atılmaktansa kendi köşelerinde acı çekmeyi tercih eden kadınlar da var. Ünlü gezgin Lady Burton, Şam'daki bir arkadaşına, "Kocanız haremine başka bir kadın getirdiğinde ne yaparsınız?" diye sorar. Arkadaşı, "Eve gidip ağlarım" diye cevaplar. Onun gibi davrananların sayısının hâlâ oldukça fazla olduğundan korkuyoruz. Boşanma, onur için bir çare olabilir, ama kalp için değil. Zaten, Doğu'da evliliklerin çoğunun nasıl yapıldığını bildiğimizde, daha fazla mutsuz evlilik olmamasına şaşırıyoruz.⁵⁴

Dronsart'ın önce vicdani bir muhasebeyle Fatma Aliye'ye hak verse de duygularını harekete geçiren çok eşlilik hafızası oryantalist yazından bir örnekle yeniden canlanmıştır. Makalesinin bu kısmında *Les Grandes Voyageuses* kitabında yer verdiği seyyah Madam Burton'un (1831-1896) anılarından bir anekdot paylaşmıştır.⁵⁵ Madam Burton'dan aktardığı pasajda, Doğulu bir kadın çok eşlilik nedeniyle büyük bir ıstırap içindedir. Şam'ın egzotik portakal bahçe tasvirlerinin arasına serpiştirilen bu duygusal Şark tablosunda, Doğulu kadın çaresizdir. Çok eşli kocasının kendisi yerine başka bir kadını seçmesini büyük bir kederle Batılı gezgin hanıma anlatmıştır. Dronsart'ın çok eşliliğin büyük bir facia olarak resmedildiği bu tablodan etkilendiği anlaşılmaktadır.

Dronsart, Fatma Aliye'yi hukuki zemine dayandırdığı konuyu toplumsal ve kültürel bağlamında değil; bireysel ve duygusal argümanlarla ve Avrupa merkezci oryantalist-feminist söylemin eleştirileriyle ele almıştır. "Çok eşliliğe çaresizce rıza gösteren Doğulu kadın"ın duygusal mağduriyetiyle ilgilenmişlerdir. Ancak Dronsart'ın itirazının feminist yahut oryantalist düşünceden mi kaynaklandığını ayırt etmek oldukça güçtür. Zira seçtiği örnek oryantalist bir söylem iken, değerlendirmesi feminizmi çağrıştırmaktadır. Esasen evlilikte tek eşlilik normunu, Batı merkezli bir oryantalizm zemininden hareketle feminist bir eleştiriye geçirmiştir. Ancak tek eşliliği evrensel bir norm olarak merkeze alıp Osmanlı toplumunu bu normla eleştirmesi normatif bir tutumdur. Diğer taraftan Fatma Aliye, *Nisvân-ı İslam*'da çok eşliliği bir ideal olarak sunmamakta ve her koşulda doğru bulmadığını söylemektedir. Bunun için de ahlaki ve hukuki sınırlar çizmiştir; ancak bu durumu yine de bir norm olarak sunmamıştır. Hukukçu bir babanın kızı olarak, toplumcu, gerçekçi yaklaşımlarla ele aldığı çok eşliliğin, nikâhsız kadınların ve doğan çocukların mağdur edilmeden, aile ve toplum yararına tercih edilebilecek en az zararlı ve az tercih edilen bir ruhsat olduğunu anlatmak istemiştir. Nitekim onun çok eşlilik anlatısında, başka bir mağduriyeti engelleme amacı öne çıkmıştır. Bu husus, iki kadın yazarın yaklaşımlarının tamamen ayrıştığı tek husus gibi görünmektedir. Dronsart, Fatma Aliye'nin çok eşliliğe getirdiği

⁵⁴ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 97-99.

⁵⁵ Dronsart, *Les Grandes Voyageuses*, 269.

argümanlarını, oryantalist-feminist söylemin bir diğer açmazı olan “her kültürde ve toplumda geçerli tek bir kadınlık hukuku” anlayışına uygun bulmadığı için onaylamamıştır. Dronsart, çok eşlilik hususunda Fatma Aliye’nin Hristiyan ve Avrupalı teoriyi İslam’ın pratikleriyle çürüttüğünü kabul etse de Fatma Aliye’nin dikkat çektiği, Batı’daki nikâhsız ilişkilerin, soyadından ve mirastan yararlanamayan babasız çocukların mağduriyeti yerine, çaresiz gördüğü Şarklı bir kadının duygularına odaklanmıştır. Burada Said’in oryantalizm tanımı daha anlamlı hale gelmektedir. Zira Burton’ın tek bir seyahat anısı tüm bir coğrafyayı bir hikâyeye hapsetmeye yeterli olmaktadır. Said’in de ifade ettiği gibi yazılan *en zararsız seyahat kitabıyla bile Şark bilincini yoğunlaştırmaya katkıda bulunulmuştur*.⁵⁶ Dronsart’ın Burton’ın seyahat anılarından yola çıkarak yaptığı yorumlar E. Said’in eleştirisini haklı çıkarmaktadır. Bu çok eşlilik bahsindeki oryantalist söyleme uygun düşen başka bir husustur. Doğulu kadının kendisini ifade etmesi mümkün değilken, bir gezginin öteki kadının duygu durumunu anlamlandırması ve onun yerine düşüncelerini dile getirmesi, oryantalist metinlerde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Burada da oryantalist-feminist söyleme göre Doğulu mağdur kadının kurtarılması hatta kendisiyle ilgili duygu ve düşüncelerini dile getirmesi yalnızca Batılı araçlarla ve değerlerle mümkün olmuştur.

Dronsart, makalesinde kadınların evlenmeden önce görüşlerinin alınması gerektiği konusunda da Fatma Aliye’nin verdiği bilgilere şüpheyle yaklaşmıştır. Fatma Aliye, nişanlanmadan önce çoğu ailenin çocuklarının birbirlerini görmelerine müsaade ettiğini aktarsa da Dronsart bu hususta ikna olmamıştır. “Aliye Hanım’ın bahsettiği, “ilgili kişilerin görüşlerinin mütevazı ölçüde de olsa alınmasını umalım ve dileyelim” diyerek kuşklarını dile getirmiştir.”⁵⁷ Ancak Dronsart’a göre Müslüman kadınlar mülk edinebilme hususunda Batı’dan daha öndedir. “İngiltere’de kadınlar mülk edinebilme haklarını almasalardı, Müslüman kadınlar mevcut haklarıyla tüm kadınların ilerisinde olacaktı” yorumunu yapmıştır. Ona göre Osmanlı toplumunda kadınlar, yasalar ve kamuoyu tarafından korunmaya alınmıştır.⁵⁸ Bu tespit, oryantalist yazının dayattığı Doğulu Müslüman kadın imajını sarsmaktadır.

Dronsart, harem kavramı hakkında da büyük bir yanlış anlama içerisinde olduklarını kabul etmiştir. Fatma Aliye’nin *Nisvân-ı İslâm*’daki harem tanımı, dönemin hâkim oryantalist söylemi çürütmek için seçtiği karşı söylemlerinin başında gelir. Ona göre harem bir baskı mekânı değildir. Harem, kadının sınırlandırıldığı, kapatılarak cezalandırıldığı bir yer değil, özgürce aileyi, hayatı düzenlediği bir mekândır. Dronsart da bu tanımlardan yola çıkarak kadınların harem hayatlarını övgü dolu sözlerle yorumlamıştır. Haremi, kadının, kocasının dahi izin almadan giremediği kutsal, saygın bir mekân olarak yeniden tanımlayan Dronsart’a göre bu kutsal mekânda, oryantalist metinlerde okudukları tembel, mücevherleri ve reçelleriyle vakit öldüren, pasif yaratıklar olarak tasvir edilen kadınlar yoktur. Bunun yerine, “erken kalkıp her şeye göz kulak olan, çok sayıda hizmetçisini kararlı bir el ile yöneten, zengin olduğunda talihsizlere cömert davranan mükemmel bir ev hanımı” vardır. Haremlere girebilen kadın seyyahların aktardığına göre de bu mekânlar olağanüstü derecede temiz mekânlar olarak görülmüştür.⁵⁹

⁵⁶ Said, *Şarkiyatçılık*, 204.

⁵⁷ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 99.

⁵⁸ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 99.

⁵⁹ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 99-100.

Oryantalist-feminist yaklaşımın bir diğer söylemi olan Doğulu kadının tembel ve köleleşmiş tasvirlerini hatırlatan Dronsart, gerçeğin kendilerine yansıtıldığı gibi olmadığını, Avrupalıların çoğunun gözünde tutsak gibi görünen Müslüman kadınların da tıpkı Batılı kadınlar gibi kocalarının ve yakınlarının işleriyle ilgilendiklerini ve sosyal konularda bilindiğinden çok daha fazla etkin olduklarını söylemiştir.⁶⁰ Haremde, Doğulu kadının tutsak edildiği düşüncesinin yanlışlığına işaret eden Dronsart, harem konusunu ele alırken feminist bir yaklaşımla kadının lehinde bir durum olarak değerlendirmiştir. Dronsart, Müslüman kadının görünürlüğü hususunda bir problem yaşamadığını, kadının Doğu toplumunda görünmez bir varlık olmadığını, sosyal konularda Batılı kadınlar gibi birçok rolleri bulunduğunu ve haremde kendi iktidar alanlarının öznelere olduklarını dile getirmiştir. Hatta Doğulu kadınların Batılı kadınlar gibi hayatlarını benzer bir pratikle düzenlediklerini, bunun iki toplumun kadınları arasındaki ortak rutinlerden dahi anlaşılabilceğini söylemiştir.

3.3. İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik

Dronsart, kölelik mevzusunda, İslam şeriatının biçimsel bir çelişki içerisinde olduğunu düşünmüştür. Teoride köleliğe izin veren hukukun, pratikte aşağılamadan ve sertlikten uzak bir tavır sergilediği görüşündedir.⁶¹

Cariyelik konusunda Fatma Aliye'nin çok yönlü açıklamaları meselenin Avrupalı okuyucular nezdindeki karşılığını anlatması bakımından önemlidir. Cariyelik müessesinin tarihsel gelişimi ve sosyolojik boyutunu *Nisvân-ı İslam*'dan aktaran Dronsart, bu konuya uzun bir bölüm ayırmıştır. Ancak tüm argümanlarla birlikte cariyeliğin Hristiyanlığın yasakladığı bir durum olduğunu vurgulamıştır.⁶² Fatma Aliye'nin bu konudaki açıklamalarını ise şöyle yorumlamıştır:

*"...sevgili yazarımızın ifadesiyle, iyi ve kötü yanları vardır, insan tutkularının eğilimi, kötünün iyiyi çoğu zaman üstün kılmasına ve insanın en iyi ilkeleri, en iyi yasaları, bencilliğini tatmin etmek için bozmasına neden olur!.. Tekrarlıyoruz: Kozmopolit yaşamıyla Konstantinopolis, bugün Doğu dünyasında Doğu kadınının durumunu değerlendirmek için bir kıstas olamaz."*⁶³ Dronsart Osmanlı kent yaşamının cariyelere sunduğu imkânlarla, kırsal kesimlerde kalan cariyelerin imkânsızlıklarını mukayese ederek bu kurumun hiçbir zaman adil olamayacağını söylemektedir. Ancak aynı kıstası, Madam Burton'un Şam'ın bir köyünde rastladığı üzgün kadın için kullanmayan Dronsart, cariyelik konusunu değerlendirirken çok eşlilikte olduğu gibi oryantalist yaklaşımı benimsemiştir. Çok eşlilik bahsinde olumsuz bir örneği genelleyerek Müslüman kadınları homojen bir yapıda değerlendiren Dronsart, şehirlerdeki cariye yaşamından verilen olumlu örnekler karşısında aynı tutumu benimsememiş; cariyelerin yaşamları konusunda olumlu örnekleri bir "kıstas" olarak kabul etmemiştir.

⁶⁰ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 100-101.

⁶¹ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 101.

⁶² Fatma Aliye'nin ağabeyi Ali Sedat Bey'in bu konuda yazdığı makalesinde köleliğin İslam toplumlarında değil, Hristiyan Batı toplumlarında yaygın olduğu ve yasal olmasa da devam ettirildiğini ileri sürmüştür. Bk. *Ahmet Cevdet Paşadan İslam'la Şereflenenlere Mektuplar*, haz. Selman Soydemir, (İstanbul: Çamlıca Kitap, 2022), 77-99.

⁶³ Dronsart, "Les Musulmanes Contemporaines", 104-105.

3.4. Marie Dronsart'ta Moda, Örtünme ve İlerleme

Dronsart, Fatma Aliye'nin görüşlerinden, cinsiyetlerin sosyal ayrımının sadece geleneklerin bir sonucu olduğu düşüncesine varmıştır. Ona göre dinî kanunlar, kadınların erkekleri görmelerini ve yüzleri açık bir şekilde onlarla konuşmalarını yasaklamamaktadır ki bu durum hâlâ birçok Müslüman ülkede geçerlidir. Uzun bir süre Müslüman kadınlar sadece saçlarını örtmüşler ancak daha sonra ortaya çıkan skandallar, kadınların daha özenli bir şekilde örtünmelerini zorunlu kılmış ve sonunda kadınlarla erkeklerin birbirlerini görmemesi geleneği ortaya çıkmıştır. Bu, İslam'dan kaynaklanan bir gelenek değildir; her zaman var olan bir gelenektir. Dronsart, peçe ve yaşmağa sebebiyet veren bu geleneği hoş karşılamadığını ifade etmiştir.⁶⁴

Oryantalist yaklaşıma uygun olarak bu görüşlerini de antropoloji ve coğrafyaya dayandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzak eyaletlerinde “düşman ırklar”ın varlığından bahseden Dronsart, peçe ve inziva geleneğinin Ermenilerle ve Rumlarla komşu olan Türk kadınlarında ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Müslüman toplumunu hakkıyla tanımayan ve bir arada yaşama kültürünü bilmeyen Dronsart, makalesinde farklı din mensuplarını düşman ırk olarak nitelemesi oryantalist bakışının bir yansıması olsa gerektir. Ona göre; dağlık alanlarda yaşayan Müslüman Arnavut ve Kürt kadınlar bu geleneği uygulamamıştır. Bu bölgelerde yaşayan kadınlar, *Batılı feministlerin kıskanacağı kadar büyük bir bağımsızlığa ve erkeklerle eşit haklara sahiptir*. Erkekler kadar girişimci ve aktif olan bu kadınlar, tüm sosyal ve siyasi işlere karışırlar, çoğu zaman bu işlerin ilham kaynağı olurlar ve her zaman bir seferberlik için atlarına binmeye hazırdırlar.⁶⁵

Dronsart'ın Osmanlı coğrafyası hakkında verdiği detaylar ve grupların davranışlarını genelleme eğilimi, onun oryantalist yazına yalnızca bir okuyucu olarak değil, üreticisi olarak katkı sunduğunun göstergesidir. Dönemin Avrupa'sının siyasi hegemonyası için kullandığı etnik siyaseti feminizmle ilişkilendirmekten çekinmediği görülür. Bu örnekler, Said'in oryantalist kuramında belirttiği gibi 19. yüzyılda Avrupa'nın Doğu'ya artan ilgisinin ve geliştirdiği siyasetinin bir kanıtıdır. Batı'nın o dönem geliştirdiği Doğu siyasetine uygun olarak metinlerde yaygın olarak görülen, hâkim ırklarla beraber yaşayan ırkların “ayırt edici” özellikleri öne çıkarılarak ayrılıkçı siyaset için kullanılmıştır.⁶⁶

Dronsart, makalesinin sonunda Osmanlı'da yaygınlaşan eğitimle kadınların ilerleyen zamanlarda birçok serbestliğe kavuşacakları görüşünü paylaşmıştır. Ona göre Türk kadınları eğitimsizlik nedeniyle henüz *geniş* düşünemiyorlardı; ama zaman ilerledikçe daha geniş düşünmeye başlayacaklardır. Dronsart, bu temennisiyle, Türk kadınlarıyla feminist bir dayanışma gösterirken; aslında oryantalist söylem ile Doğulu kadınları ötekileştirmiştir. Oryantalist-feminist söyleme uygun olarak yeterince Batılılaşmamış Türk kadınlarının “dar” düşüncelere sahip olduğunu ileri sürmüş; Batı'nın Doğulu kadını kurtaracağı düşüncesini vurgulamıştır.⁶⁷

⁶⁴ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 106.

⁶⁵ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 109.

⁶⁶ Said, *Şarkiyatçılık*, 203-204.

⁶⁷ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 109.

Diğer taraftan Dronsart, kadınların tümünün Aliye Hanım kadar “bilge ve memnun” olmasalar da çoğu kadının Batılıların kendilerine atfettiği gibi ne dinleri ne de kanunları nedeniyle aşağılanmış ve kurban edilmiş köleler gibi hissetmediklerini ve bu konumda olmadıklarını bildiklerini kabul etmiştir. Batılıların anlamlandırmakta zorlandıkları birçok hususun aslında kültürel, ekonomik farklılıklar olduğuna ve bunun da gruplar ve bireyler nezdinde farklılaştığına vurgu yapmıştır. Oryantalist söylemin İslam inancı ve Müslüman kadınları ötekileştirme söylemlerinin genellemelere dayandığının altını çizmiştir ki bu fikirlerini Fatma Aliye'nin etkisinde yazdığını varsaymak mümkündür:

*Avrupa ve Amerika'daki kadınlara göre çok geride oldukları tartışılmaz; ancak, bizim erkeklerimize kıyasla Doğu erkekleri için de aynı şey söylenebilir, bu gerilik Muhammed'in öğretilerinden ve kadınları ilgilendiren yasalardan ziyade öne sürülenlerden başka nedenlere, feodal, siyasi ve ekonomik sistemin uzamasına, ırkların çeşitliliğine, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinden geçtiği modernleşme sürecine bağlıdır.*⁶⁸

Dronsart bu yorumunda da kadınların tek başına geriliği üstlenmesine müsaade etmemiş, Doğulu erkekleri de bu gerilikten sorumlu tutarak feminist söyleme uygun davranmıştır. Ona göre Doğu'nun gerilik nedeni yalnızca İslam değildir. Doğulu erkekler de kadınlar gibi “geride”dir.

Müslüman kadınların birçok uygulamada Batılı kadınlarla eşit hatta ileride olduğu tespitlerini dile getiren Dronsart, makalesinin sonunda bu tespitleriyle çelişki içerisindedir. Müslüman kadınları, Avrupa'da ve Amerika'da yaşayan kadınlara göre geride gördüğünü ve bunun “tartışılmaz” bir olgu olduğunu savunmuştur. Bu kanaatine ulaştıran kıstaslardan ise hiç bahsetmemiştir. Bu cümleler, oryantalist söylemin Doğu'nun, tutucu ve gelişmeye uygun olmayan inancı dolayısıyla Hristiyan Avrupa'dan geri kaldığı düşüncesine uygun ifadelerdir. Nitekim yazarımız bütün duygudaşlık gayretlerine rağmen bu düşünceden uzaklaşamamıştır. Doğu, herhangi bir kıstas olmaksızın Batılı ve Hristiyan olmadığı için doğal olarak geridedir ve bu tartışılmazdır.

Sonuç

Fatma Aliye Hanım'ın kendisini uluslararası platformlarda temsil eden kitabı *Nisvân-ı İslam*, Müslüman kadınlara yenedünyadaki temsilleri ile ilgili bir rehber olma niteliğindedir. Ancak asıl amacı Batı'da Müslüman kadınlar hakkındaki gizemi içeriden ve uzman yaklaşımıyla çürütmektir.

Metin temelli söylem analizi ile incelediğimiz kritikte eleştirilerin hangi normatif ve söylemsel kalıplar içerisinde ortaya konulduğu incelenmiştir. Dronsart, Avrupa merkezli bir modernlik anlayışını evrensel bir ölçüt olarak sunmuş; Osmanlı kadını, bu ölçütler üzerinden değerlendirmiş ve normatif bir yapı ortaya koymuştur. Dronsart'ın *Nisvân-ı İslam*'dan yaptığı geniş alıntılarda, İslam hukukunu ve Osmanlı yasalarını feminizm söylemiyle değerlendirmiş ve bir itiraz dile getirmemiştir. Hatta birçok konuda Müslüman kadınları Batılı kadınlardan avantajlı bulmuştur. Haremi, oryantalistlerin benimsediği tipik tanımlarının dışına çıkarmış, Müslüman kadının bu mekânlarda edilgen olmadığının altını çizmiştir. Harem, boşanma, evlilik hususunda

⁶⁸ Dronsart, “Les Musulmanes Contemporaines”, 109-110.

Nisvân-ı İslâm'daki fikirlerle paralel bir düşüncede ilerlemiştir. Cariyelik ve çok eşlilik hususunda Fatma Aliye ile farklı düşüncededir. Fakat yine de Fatma Aliye'nin "çok güçlü argümanlarıyla" açıkladığı hususlarda ikna olmamış ancak boşlukta kalan yerlerden bahsetmemiştir.

Fatma Aliye'nin kitabın başından sonuna kadar anlatmak istediği "ölçü"yü Batılı feminist düşünce süzgecinden geçirip, makul bulmuştur. Ama Doğu, Dronsart için de diğer oryantalistler gibi hâlâ masalsı, egzotik "peçesi kaldırılması gereken" gizemli bir kadın olarak kalmıştır. Bu düşüncelerini, *Les Grandes Voyageuses* önsözünde ve *Les Musulmanes Contemporaines* makalesinde Batılı ressamların Doğu tablolarından ve seyahatnamelerden yaptığı alıntılarda dile getirmiştir. Osmanlı kadınının çoğunlukla homojen ve dışarıdan gözlemlenen bir kadın olarak ele alındığı zeminde Fatma Aliye de bir istisna olarak kabul edilmiştir. Osmanlı kadınlarının çeşitliliğini ve entelektüel kazanımlarını göz ardı eden bu temsil biçimi oryantalist- feminist söyleme uygun Doğu ve Müslüman kadın algısıdır.

Oryantalizm ile feminizmin kesiştiği bu çalışmada Batılı feminist söylem, Osmanlı kadınlarını özgürleştirilmesi gereken pasif özneler olarak temsil edilmesini sağlamıştır. Bu temsil biçimi ile kadın hakları savunusu evrensel bir norm halinde sunulmuştur. Bu normlar sayesinde kültürel ve tarihsel farklılıklar ikincilleştirilmiş ve ötekileştirilmiştir. Dronsart'ın *Nisvân-ı İslâm*'a yönelttiği bazı eleştirilerindeki feminist duyarlılık dikkate değer olsa da bu duyarlılık Batı'yı normatif bir referans olarak konumlandıran oryantalist söylemsel çerçeveden üretilmiştir.

Fatma Aliye eseriyle seyyahların anlatılarındaki ötekileştirmeyi Batı'ya ve Hristiyan gelenekleri ile karşılaştırarak onları empatiye ve adil bir mukayeseye davet etmiştir. Bu nedenle Fatma Aliye'nin söylemi normatif değil, kendi tarihsel ve kültürel bağlam içerisinden yükselen bir savunmacı ama müzakereye açık itirazdır. Bu çalışma Dronsart'ın, *Nisvân-ı İslâm*'ın argümanlarına yönelttiği eleştirileri geçersiz saymamakla birlikte eleştirinin Avrupa merkezli bilgi üretim sürecine dikkat çekilmiş ve bu yöntemle analiz edilmiştir.

Fatma Aliye'nin yanlış anlaşılan Doğu'yu Batı'ya yeniden ve sağlam temellerle sunan *Nisvân-ı İslâm* isimli eseri; içeriği ve kritikleriyle, günümüzde *İslamofobi* olarak tezahür eden, güncelliğini koruyan kültürel gerilimlerin mazisine ışık tutmaya devam eden önemli bir entelektüel miras bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle söz konusu eserden beklenen netice kısmen de olsa alınmış ve Fatma Aliye'nin gündeme getirdiği konular, Avrupa'da çağdaşları tarafından incelenmeye değer bulunmuştur.

Kaynakça

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, (BOA).

BOA, Y.EE. 37-17, H-09-09-1311.

BOA, Y.EE. 38-123, H.06.04.1327.

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ağırbaş, Seda. *İngiliz Gezgin Mary Adelaide Walker'ın Eserlerinde Osmanlı Dünyası*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

- Ahmet Midhat Efendi. *Fazıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar*. Haz. F. Samime İncoğlu & Zeynep Süslü Berktaş, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Aliye, Fatma. *Nisvân-ı İslam, Bazı Âdat-ı İslamiye Hakkında Üç Muhâvereyi Hâvidir*, İstanbul: Tercüman-ı Hakikat, h. 1309.
- Aliye, Fatma. *Les Musulmanes Contemporaines*. Çev. Nazime Roukie, Paris: Alphonso Lemerre Yayınları, 1894.
- Altuğ, Fatih. "Encounter, Translation and Affective Mediation in Fatma Aliye's Nisvan-ı İslam". *Kadim* 10 (2025): 207-230.
- Aşa, H. Emel. *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Fikirleri*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993.
- Aydın, Mehmet. "Faraklit". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12: 165-166.
- Birol, Ceyda. *Feminist Tradition in Century Orientalist Literature: Unveiling Western Women's Orientalist Tropes in Their Travelogues*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Üniversitesi, 2015.
- Bahadır, İlknur. *Fatma Aliye's Discourse of Woman in The Context of The Islamic Modernization and Tradition*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Şehir Üniversitesi, 2018.
- Booth, Marilyn & A. Holly Shissler. "Fatma Aliye's Nisvan-ı İslam: Istanbul, Beirut, Cairo, Paris, 1891-6". *Ottoman Translation: Circulating Texts from Bombay to Paris*, ed. Marilyn Booth & Claire Savina, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2023, 327-388.
- Bulut, Yücel. "Oryantalizm". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 33: 428-437.
- Canbaz, Firdevs. *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi/Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Cervantes, Señorita Esmeralda. "Address on the Education and Literature of the Women of Turkey". World's Congress Auxiliary'de yapılan konuşma metni, 22 Temmuz 1893. Yayın yeri ve yayınevi yok.
- Çelik, Zeynep. *Avrupa Şark'ı Bilmez, Eleştirel Bir Söylem (1872-1932)*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Çubuk, Erdoğan. *1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlı Devleti'nin Temsiliyetinin Sultan II. Abdülhamid'in Propaganda Anlayışındaki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2022.
- Demirhan, Ansev. *Female Muslim Intellectuals: Understanding the History of Turkey's Woman Question Through the Construction of Islamic Tradition*. Yüksek Lisans Tezi, Chapel Hill: University of North Carolina, 2014.
- Demirhan, Ansev. *We Can Defend Our Rights By Our Own Efforts: Turkish Women And The Global Muslim Woman Question 1870-1935*. Doktora Tezi, Chapel Hill: University of North Carolina, 2020.
- Dronsart, Marie. "Les Musulmanes Contemporaines". *La Revue Hebdomadaire*. 2e série. 7e année, tome 2, janvier 1898. Paris: Librairie Plon, 1898.
- Dronsart, Marie. *Les Grandes Voyageuses*. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1909.
- Fidan, Didem. *Osmanlı Belgelerinde 1893 Şikago Sergisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2022.
- Kılıç, Ümit. "Oryantalizm ve Doğu". *Düşünce Dünyasında Türkiz* 12/60 (2021): 11-25.
- Kızıltan, Mübeccel. "Edebiyatımızda Bir Öncü: Fatma Aliye". *Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi* 153 (1993): 84-88.
- Kurşun, Zekeriya. "Oryantalistlerin Buluşma Noktası Olarak İstanbul: Üç Oryantalistin Gözünde Doğu / İstanbul as a Meeting Point of Orientalism and Orientalists". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Ekim 2015): 143-152.
- Marvel, Elizabeth Paulson. *Ottoman Feminism and Republican Reform: Fatma Aliye's Nisvân-ı İslâm*. Yüksek Lisans Tezi, Columbus: The Ohio State University, 2011.
- Meriç, Cemil. "Dilimizin En Önemli Lügatnuvisi Redhouse", *Türk Edebiyatı Dergisi* 100 (Şubat 1982): 4-5.
- Montagu, Mary Wortley. *Şark Mektupları 1717-1718*. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2022.

- Özger, Zeynep. *Fatma Aliye Hanım'ın Felsefi Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Pauk, Barbara. *Crossing the Channel: Socio Cultural Exchanges in English and French Women's Writings 1830-1900*. Doktora Tezi, Perth: University of Western Australia, 2008.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık Batı'nın Anlayışları*. Çev. Berna Yıldırım, İstanbul: Metis Yayınları, 2022.
- Said, Edward W. *Kültür ve Emperyalizm*. Çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Metis Yayınları, 2025.
- Soydemir, Selman. *Ahmet Cevdet Paşa'dan İslam'la Şereflenenlere Mektuplar*. İstanbul: Çamlıca Kitap, 2022.
- Yüksel, Mehmet. "İslamofobi'nin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm ya da Batı ve Öteki". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 72/1 (Haziran 2014): 189-200.

İnternet Kaynakları

- Académie Française Ödülleri, "Les prix et fondations, Marie Dronsart", Erişim: 19.04.2026, <https://www.academie-francaise.fr/node/16385>.
- İpşirli Argıt, Betül. "Harem-i Hümayun". *Türk Maarif Ansiklopedisi*. Erişim: 19.04.2026, <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/harem-i-humayun/#yazar-1>.

Özet

Genel kanının aksine, Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı matbuatı, gazete ve dergilerin çoğalması ve yeni matbaaların açılmasıyla önemli bir gelişim göstermiş, bu gelişimde sarayın doğrudan sağladığı maddi ve kurumsal destek belirleyici olmuştur. Bu çerçevede Sultan, Osmanlı kadınlarını gazetecilik ve edebî üretime de yönlendirmiştir. Devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın kaleme aldığı *Nisvân-ı İslam* (1892), Fransızcaya çevrilerek 1893 yılında Şikago Dünya Fuarı'na gönderilmiş ve uluslararası bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır. Müslüman kadınları ve İslam inancını hedef alan oryantalist söyleme kapsamlı bir cevap ve müdafa olarak tasarlanan eser, harem, cariyelik, çok eşlilik ve miras gibi konuları İslam hukuku ve Şark medeniyeti perspektifinden ele almaktadır. Eser, Batılı entelektüeller arasında büyük ilgi görmüş, kimi yazarlar Fatma Aliye ile bizzat görüşmek için İstanbul'a gelmiştir; esere yönelik en kapsamlı eleştirilerden biri, yayımlanmasından birkaç yıl sonra Fransa'da kaleme alınmış olmakla birlikte bugüne kadar literatürde yeterince ele alınmamıştır.

Yöntem bakımından bu makale, Edward Said'in oryantalist kavramsallaştırmasına dayanan bir söylem analizi yürüterek, Fransız oryantalist Marie Dronsart'ın *Nisvân-ı İslam*'ı eleştirdiği 1898 tarihli "Les Musulmanes Contemporaines" başlıklı makaleyi incelemektedir. Analiz, tarihsel bağlamı dikkate alan eleştiri ile bu bağlamı göz ardı eden oryantalist söylem arasında bir ayrım yapmakta ve bu ayrımı Dronsart'ın metnine uygulamaktadır. Makale, bugüne kadar dikkatlerden kaçan bu metinde Dronsart'ın, Fatma Aliye'nin argümanlarını Avrupa merkezci bir çerçeveden yorumladığını; kimi güçlü yanları kabul etmekle birlikte Doğulu ve Müslüman kadınlara ilişkin on dokuzuncu yüzyıl oryantalist ön kabullerinin sınırları içinde kaldığını, böylece Doğu ile Batı arasındaki gerilim ve örtüşme noktalarını normatif bir hüküm vermeden açığa çıkardığını ileri sürmektedir.

Bulgular, Dronsart'ın eğitim, mülk edinme ve boşanma konularında Fatma Aliye ile büyük ölçüde örtüştüğünü, hatta haremi bir kapatılma mekânı değil kadının özerklik alanı olarak yeniden tanımladığını göstermektedir. Buna karşılık çok eşlilik ve cariyelik konularında Dronsart, Fatma Aliye'nin hukuki ve toplumsal argümanı yerine bireysel ve duygusal bir oryantalist-feminist çerçeveyi önelemek ve bu noktada ondan ayırmaktadır. Çalışma, Dronsart'ın feminist duyarlılığının samimi olmakla birlikte, Avrupa'yı normatif referans noktası olarak konumlandıran oryantalist bir söylemsel çerçeve içinden üretildiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu ihmal edilmiş kaynağı öne çıkararak çalışma, Fatma Aliye'nin Avrupa'daki alımlanışına ve on dokuzuncu yüzyıl sonu kültürler arası etkileşimde oryantalist ile feminist söylemin kesişimine ilişkin literatüre katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marie Dronsart, Fatma Aliye Hanım, Oryantalizm, Osmanlı kadınları, İslam hukuku.